

Hamnstadens flöden

KARL · PALMÅS

MIN MORMORS syskonskara är full av Göteborgshjältar. Vi ses sällan, men jag lämnar alltid släkträffarna aningen mindre cynisk inför berättelsen om staden vid vattnet. För min generation har denna berättelse blivit ett tomt varumärke – ledmotivet till vårt turistvänliga räkfrosse-Disneyland, murbräckan med vilken vår industri slår sig in på nya marknader. För min mormors generation, däremot, är erfarenheten av hamnstaden Göteborg mer konkret än symbolisk. Hennes generation, till skillnad från min, växte upp mitt i de ekonomiska och kulturella flöden som endast uppstår kring hamnar.

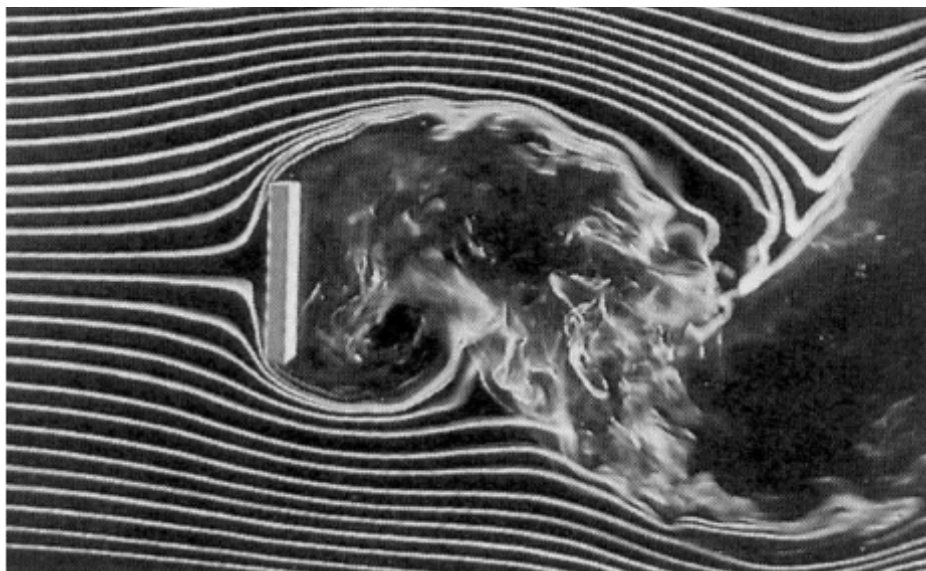
Göteborgs 1900-tal har beskrivs på följande vis: Antingen en berättelse om Göteborg som handlar om varvskrisen, strukturomvandling, gentrifieringsprocesser och framväxten av en »kreativ klass». En annan berättelse handlar specifikt om stadens kultur, och beskriver staden utifrån tongivande göteborgare eller politisk-kulturella faktorer.¹ Vatten spelar en framträdande roll i bägge berättelserna om staden, dels som transportled, dels som symbolbärare.

Ett tredje sätt att teckna Göteborgs utveckling utgår från att studera vattnet som konkret medium. En sådan berättelse är inte bara intresserad av vattnets förmåga att bära varor eller mening, utan dess fysiska egenskaper – mer specifikt de självorganiserande principer det ger uttryck för. Genom att förstå hur ett jämnt vattenflöde spontant kan

utveckla turbulens, hur vattenflöden kan bilda ordnade mönster av virvlande vattenpartiklar, kan vi förstå något om hur strukturer – exempelvis städer – uppstår och bryts ned.

Denna flödesontologi tar sin utgångspunkt i Lucretius idéer om *clinamen*, de slumpmässiga avvikelser i partiklars banor som skapar kollisioner med andra partiklar, turbulenser, och struktur. Liv uppstår ur turbulens och dynamik, endast det döda befinner sig i jämvikt. Ett sådant förhållningssätt är på många sätt antitetiskt mot modern västerländsk vetenskap, som valt bort Lucretius ontologi till förmån för Platons. Den moderna världsbilden beskriver därför ordning och liv i termer av jämvikt och stasis. Ting antas ha en transcendent essens som ger dem en fix identitet.

Lucretius idé om *clinamen* börjar dock få sin upprättelse. Hydrodynamik och komplexitetsteori har visat hur materia spontant inordnar sig flödar enligt särskilda mönster, och därmed börjar uppvisa systematiska, »emergenta» egenskaper. Med andra ord, tings identitet uppstår ur immanenta tillblivelseprocesser. Filosofer, samhällsvetare och konstnärer kan återigen tro på en sines-oberoende verklighet, utan att för den delen acceptera existensen av Platonska essenser och den determinism dessa medför. Struktur och ordning kan beskrivas på ett konkret vis, som inte gör en särskiljning mellan naturvetarnas objekt och kulturvetarnas

subjekt. Ekonomiska och kulturella flöden är inte bara ömsesidigt konstituerande, de följer även samma flödesmönster.

Städer är ett bra exempel på hur flöden av energi eller materia ger upphov till strukturer med emergenta egenskaper. Orter uppstår i allmänhet som förtätningar av bebyggelse, utlokaliserade som koordinationsnoder för flöden av varor och människor inom ett visst närområde.² Över tid uppstår en hierarki av mer eller mindre centrala orter, med mer eller mindre lokala upptagningsområden. Hamnstäder, däremot, är undantag från detta flödesmönster. Som serviceställen för långväga handel med lyxvaror finns de utspridda vid handelsrutter och utposter vid havet.

Centralorters och hamnstäders olika flödesmönster är lika mycket kulturella som de är ekonomiska. Centralortens lokala cirkulation av människor och kulturella artefakter skapas, och accelereras av, en homogenisering av traditioner och normer. I huvudstäder understöds denna process av att staden tilldelas det explicita syftet att homogenisera ett visst nationellt territorium. Huvudstaden blir därför hem till både kungahus och Stora Tanketraditioner. På så sätt skapas en urban struktur med en mer eller mindre sta-

bil identitet.

Hamnstäder, å andra sidan, bygger på ett heterogenitetens flödesmönster. Långväga handel suger med sig en ström av främmande människor och främmande tankar. Staden utvecklas till en brokig blandning av konkurrerande köpmän, kulturradikaler, uppvigglare och feltänkare, som alla lever på handelns överskott. Även hamnstäder utvecklas därför till en struktur med en mer eller mindre stabil identitet, distinkt från den som präglar centralorten eller huvudstaden.

När min mormors generation växte upp hade Göteborg en sådan hamnstadsidentitet; stadens flödesmönster uppmuntrade feltänk och kritik. En av mina släktingar berättade senast om hennes arbete på *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* under andra världskriget – om hur redaktör Torgny Segerstedt (som en av få opinionsbildare) kritiserade de svenska stats- och affärsintressen som stödde nazi-Tyskland, och om de påtryckningar som utövades gentemot tidningen från detta etablissemang. Den anti-auktoritära anda som rådde i staden under denna tid kan inte reduceras till individen Segerstedt, utan bör ses som ett resultat av de hamnstadsflöden han var en del av.

I flödesontologi är en identitet aldrig fix,erad eftersom de flöden som skapar den emergenta helheten kan skifta, från att följa ett mönster till ett annat. Ett sådant skifte gjorde att Göteborgs hamnstadsidentitet avklingade under mitten av århundradet. Från trettioalet och framåt var det inte längre långväga inflöden av varor och tankar som attraherade stadens resurser. Istället började människor och kapital sugas in i produktionen av kullager och fordon.

Framväxten av de industriella näringarna innebar en omdirigering av stadens ekonomiska och kulturella flöden. De nya företagen skapade en hierarki av underleverantörer genom att omskola omkringliggande stålverk till massproduktion av komponenter. Göteborg blev alltmer en centralort i en expanderande hierarki för industriproduktion. Eftersom en stor del av produktionen hade försvarsmakten – och andra staters försvarsmakter – som slutmål inordnades stadens flöden alltmer i den nationella centralortshierarkin.

Kulturellt innebar detta att hamnstadens heterogenitet byttes mot homogenitet. Maktbalansen i staden förändrades i takt med att populationen av flera konkurrerande köpmän ersattes av ett fåtal storindustrier. Massproduktionens dynamik slog rot inom press och partipolitik.

Gilles Deleuze menade att hierarkiska strukturer, vare sig de är sociala organisationer eller sandstens-sediment, är utfall av en viss sammansättningslogik. Beståndsdelar sorteras ut och föses samman på samma ställe, varpå strukturen cementeras av ett kitt som genomsyrar beståndsdelarna. Detta skapar i sin tur en helhet med emergenta egenskaper.³

Den struktur som avlagrats i Göteborg under de senaste årtiondena följer denna logik: Ett virrvarr av storföretag, kommunala bolag, universitet och samarbetsorgan sörjer för utsorteringen och sammansättningen; en genomsyrande »göteborgsanda» cementerar strukturen och säkerställer att »alla drar åt samma håll». Resultatet blir en må-

lorienterad apparat som effektivt suger in resurser och omvandlar dessa till ytterligare expansion.

Lägligt nog är det ett vattenjippo som bäst åskådliggör flödena i denna apparat. Någon göteborgare får för sig att återskapa och segla den gamla Ostindiefararen Götheborg. Som så många andra initiativ i staden sugts det in i Göteborgsapparaten, och tilldelas det överordnade syftet att ge svenska industriföretag tillgång till nya exportmarknader, inte minst Kina.

Båtens tillblivelse är även en god indikator på hur flödesmönstren i Göteborg har skiftat över tid. Under andra världskriget var staden en grogrund för kritik av det svenska etablissemang som stödde Tysklands bräckliga krigsekonomi. Idag, däremot, är det göteborgarna som säkerställer att statsråd, kungahus och storföretag alla drar åt samma håll. Seglatsen kräver en nationell enighet om att inte prata mänskliga rättigheter, yttrandefrihet eller korrupt vapenexport. Idag är det i Göteborg som tystnaden är som mest påtaglig.

1. Se exempelvis Magnus Haglund, *Den Nakna Staden* (2004, Göteborg: Glänta Produktion), Jan Jörnmark, *Göteborgs globalisering* (2006, Göteborg: Göteborgs Stadsmuseum), samt Ove Sernhede & Thomas Johansson (red.), *Storstadens omvandlingar* (2006, Göteborg: Daidalos).

2. Mer om stadens flödesontologi finns i Manuel DeLanda, *A Thousand Years of Nonlinear History* (1997, New York: Zone). En mer populärt skriven flödesbeskrivning av städer finns i Steven Johnsson, *The Ghost Map* (2006, London: Allen Lane).

3. Läs mer om »strata» i Gilles Deleuze & Felix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, (1988, London: Athlone). För en mer tillgänglig tolkning, se Manuel DeLanda, *A New Philosophy of Society: Assemblage theory and social complexity* (2006, London: Continuum).